

Száz év magány

Tóth László: *Hagyomány és identitás. Tanulmányok és esszék*
Budapest, Magyar Napló, 2022, 584 oldal

Aki figyelemmel kíséri a felvidéki (szlovákiai) magyar irodalom alakulását, annak is számos dolgot helyére tesz, és számos újdonsággal szolgál Tóth László 2006 és 2021 között keletkezett esszéinek és tanulmányainak válogatása. (Mert – mint a terjedelmes kötet fülszövege írja – ez csak válogatás a másfél évtized értekezéseiből.) A szerző itt a százéves történet fontosabb csomópontjait és személyiségeit ragadja meg: a kisebbségivé lett irodalom két háború közti kibontakozását, 45 után a „hontalanság éveit”, a 68-on átbukó történéseket, végül a rendszerváltás utáni időket. A személyeket illetően pedig Peéry Rezsőről és Szalatnai Rezsőről, Fábry Zoltánról és Forbáth Imréről, az irodalomszervező Szent-Ivány József grófról és az egykori jó barától, Grendel Lajosról rajzol kortörténeti háttérű portrét. Így aztán rálátás nyílik a történet egészére. És a hatalmas munkabírású szerző egyéb műveit ismerve elmondhatjuk, hogy ami nincs meg itt, azt valószínűleg kifejtette már máshol (például az ehelyütt csak meg-meg- említett Duba Gyula, Gál Sándor és Tózsér Árpád nemzedéke ezért szorul háttérbe).

Tóth László árnyaltan, a figyelmet felkeltőn értékeli. Az avantgárd, de korán elhallgató és élete végéig kommunista hitű költőt ekképp: „Úgy tűnik tehát, hogy Forbáth Imre költészete fölött is eljárt az idő, s betöltve költészet-, valamint irodalom- és kisebbségtörténeti hivatását, a múlt tisztelt, ám legkevésbé sem éltető örökségei közé került végérvényesen.” Később azonban idézi Illyés egykori igen elismerő véleményét, mások mérsékeltebb megnyilvánulásait, így Forbáth alakja ha igazán elevennek talán nem is, de érdekesnek és nem is teljesen reménytelennek tűnik. Végül maga Tóth ad teljesen új képet: dinamikáját, avantgárd sokoldalúságát, széles látókörét lenyűgözőnek tartja.

Sokszor szolgál a szerző filológiai újdonsággal, hivatkozik levéltári forrásokra, ha pedig kell, kijelöli a további kutatás irányát (felhívja a figyelmet például Forbáth levelezésének és cseh nyelvű műveinek vagy Grendel Facebook-oldalának feldolgozatlanására). És miután kutatómunkájával valószínűsítette, többször fogalmaz meg meglepő és meggyőző feltételezéseket. Például, hogy Peéry Rezső azért választotta írói nevének anyai nagypapját a felnőtté válás küszöbén, mert – ekkori naplója

szerint – elborzadva ismerte fel magában annak züllesztő esendőségét (a nagypapa alkoholista volt), illetve mert ez utalt számára az őt akkoriban igencsak gondolkodóba ejtő Peer Gynt figurájára.

Mindez széleskörűen áttekintővé és magvassá teszi a tanulmányokat. Ami viszont a leginkább feltűnő, az olvasmányosságuk. Már a kötetkezdő, *Együtt és külön (Adalékok a szlovák költészet magyar fordításához)* című írás esetében kellemesen lepődünk meg ezen. A cím listázó unalmat ígér, ám kiderül: öröm olvasni (ahogy aztán az egész könyvet – föl se merül már többé, hogy a több mint ötszáz oldal esetleg leküzdendő feladat lenne). Pedig sokszor hosszú, kanyargós mondatokat ír. Tóth Lászlónál is kiemelhetjük, amit ő Peéry kapcsán említ: mondatai „hajlékonyságát”. A hosszúság – köteté, esszéé, mondaté – nála sem bonyolultság, hanem világosan árnyalt kibomlás. Amit az idézetet közvetlenül megelőzően állapít meg az egykori esszéíróról (érezhetően, tudhatóan: egyik példaképéről), az is átvihető magára: „A tárgyilagos leírások személyes emlékekkel keverednek benne, a leíró hangot pedig időről időre költői impressziók, lírai hangulatok, festői hangulatképek, csendéletek váltják fel.” Mindez azonban, a rossz beidegződések miatt talán nem árt hangsúlyozni, nem megy a tényszerűség vagy a tudomány rovására, hanem annak kiteljesedésére szolgál.

Az ismeretközlés, hangulatérzékeltetés, töprengés, „hajlékonyság” közös közege pedig – Tóth fő „trükkje”, mondhatnánk – a történetként mondás. Ezúttal megint visszaforgathatjuk rá az általa kiemelt összefüggést: „Peéry írásaiban többször is felbukkan az »élet mint regény« motívuma [...] melyben végső soron jellegzetes kompozíciós keretben, illetve szerkezeti rendben illeszkednek egymáshoz annak történései, szereplői, helyszínei, konkrét és metafizikus vonatkozásai.” Tóth is mindent egységes történetként mesél el. Rá kell jönnünk, hogy nemcsak egy-egy élet, egy-egy korjelenség, de még a szlovák költők magyar fordítása is események forgataga. Így már rögtön élni kezdenek az adatok, maguktól adódnak – és a mesélésbe simulnak – a meglátások, értékelések, dilemmák. Vagy hogy szokás szerint a Peéryről általa mondottakat megint rá hárítsuk: a „társadalmi mikroklímát” „a kozmikusba, a transzcendentálisba futtatja ki”. És

mint a jó elbeszélőknél általában, ha véget ér egy „sztori”, már alig várjuk a folytatást, akár az eddigi mellékszál középpontba állításával. Jól példázza mindezt a Fábry és Forbáth levelezéséről szóló tanulmány, ahol a levélbeli témák ismertetése önkéntelen természetességgel hozza a betekintést két sorsba, alkotói tervekbe, az öregséggel és a betegséggel való küzdelmekbe, a nemzedékváltás alakulásába, sértettségekbe és hiúságokba, felparázsló időskori szerelmekbe, a korszak irodalmi életébe.

Az utószóíró Csapody Miklós töpreng el azon, hogy bár az esszégyűjtemény nyilvánvalóan nem monográfia, de „tudatos szerkesztése folytán mégis monografikus”. Hozzátehetjük, hogy a csak mellékesen fölvetődő történetcsírákban megmutatkozó távlatok szintén a monografikus feldolgozás lehetőségét villantják föl – és egyben ennek mai nehézségeit.

Itt merül föl egy kérdés, amelyet a szerző a kötetzáró esszében vet fel: miért ilyen gyér Trianon jelenléte a szlovákiai magyar irodalomban? Utal a korábbi tiltásokra, a kevés, mégis idevágó újabb műre, a posztmodern hagyományvesztésre. De talán kiegészíthetjük ezt azzal, hogy Trianonban még javában benne vagyunk, amennyiben lezárult benne valami, az csak veszteség számunkra. Ilyesmiről pedig nem jó mesélni. Márpedig az áll össze igazán, ami történetté lesz. A török kor is Jókai, Mikszáth, Gárdonyi idején lett nagy téma, amikor már túljutottunk rajta. A világháborúk, Trianon talán ezért is szorult perifériára, nem csak a felvidéki magyar irodalomban. Hogy aztán mikor és hogyan lesz elbeszélhető, az a jövő titka.

A felvidéki magyar irodalom elsődleges közege az állandó elmúlás, a hol gyors, hol lassabb visszaszorulás. Mivel ez az egyetemes sors egyik eleme, a nemzeti sors vállalása természetesen nem provincializmushoz vezet, csak esetleg tragikusabb világlátást eredményez. (Tóth Fábry kapcsán hívja fel a figyelmet ennek egyik változatára: „*A vádlott megszólalban és az Üresjáratban* közössége magányosságának, magárahagyatottságának érzékeltetésével a saját magányérzetét növeszti kozmikus méretűvé.”) Bár a mégis-megmaradás, bizonyos részeredmények, a személyiség gazdagsága ebből is kimozdíthatnak. Mint ahogy kimozdult a csak tragikus világlátásból a szerző által – alighanem jogosan – a felföldi próza csúcsának látott Grendel Lajos, aki a helyi magyar szerzők közül egyedül tudott jelentős hatást elérni az anyanyelvi közegen kívül, a szlovák írók körében is. A többség azonban végül azzal szembesül, amit Peéry Vörösmartyt idézve összegez egy kései levelében: „miért én éltem, az már dülva van”. Fábry Zoltán ír Forbáthnak 1946-ban „az áldozat hiába- valóságáról”. Szintén ő teszi fel a kérdést korabeli naplójában: „Visszatartott lélegzettel élni: a szervezet nem bírhatja soká. Ki lesz a felelős az ezzel okozott pszichikai, fizikai és biológiai károsodásért?” Levelezőtársával önmagukat

a 60-as években többször mint „utolsó mohikánokat” említi. A véglegesség és az elmúlás természetesen Tóth írásait is meghatározza. Peéry kapcsán állapítja meg: „Írónk publicisztikai munkáiból, emlékező esszéiből egy végérvényesen elveszett világ, egy visszahozhatatlanul eltűnt város és egy elveszni látszó személyiségeszmény, erősen háttérbe szoruló értékszemlélet rekonstruálható, egészen a finom részletekig.” A „hontalanság éveit” is, bár már oldódott a görcs, némileg elbeszélhetővé lett a történet, „a cseh-szlovákiai magyarság számára visszafordíthatatlanul tragikus következményekkel járó” korszaknak látja.

Alighanem innen ered a szerző elszánt múltfeltárása. Sok mindenben (értékrendben, hagyománytudatban, a tradicionális világ ismeretében vagy a még Fábryt megke- rülni nem tudó utolsó korosztály tagjaként) önmagát is az egyik utolsó tanúnak tudja. Az átmentés végső formája pedig a közösség számára elfogadható, továbbmondható történet. Ahogy az előbbi Peéry-idézet folytatásában nevezi, a mítosz: „Peéry Rezső egy személyre szabott, külön bejáratú mítosz részévé avatja a két világháború közti Pozsonyt, akárcsak Márai Kassát, Krúdy a Felvidéket, és annyi más miliót.” A mítosz azonban nem pusztán fantáziálás, sőt. A pontos tudás és a személyiséggazdagító teljesség a feltétele: „Pozsonynak e mítoszképző szerepe Peéry életében pedig tudvalevően mindvégig megmaradt. [...] Mindez olyan ingergazdag környezetet jelentett számára, mely világszemléletének, eszme- és értékrendszerének kialakulására alapvető befolyással volt, s későbbi életének szinte valamennyi döntése, elemző és értékelő gesztusa közvetlenül is visszavezethető a gyermekkoruk ehhez a világ teljességét magában foglaló édenéhez.”

A filológiai pepecselés, az adatfeltáró részletmunka hatása is itt dől el, azt hiszem. A pusztán lajstromozás hírhed- ten unalmas (bár tudományos). Aki viszont a jelentékte- lennek tűnő mozzanatokot jelentősként, azaz egy történet (egy „regény”, egy „mítosz”) fontos elemeként képes lát- tatni, annál krimiszerűen izgalmas vagy „lírai hangulatként” andalító (amellett, hogy tudományos). Tóth László ilyen izgalmasan és hangulatosan képes visszaépíteni a fiatal Peéry Pozsonyát, nyomon követni a szentiváni kúriák szervezését (amikor is a politikai pártoskodás és a tran- szilvanizmushoz hasonló erejű eszme hiánya megaka- dályozta a kiterjedtebb, az erdélyi *Helikoné*hoz mérhető hatást), a 45 utáni dermesztő éveket. (Ezek elbeszélésé- hez alighanem az adott erőt, hogy a teljes tehetetlenség mögött fel tudta tárnai az ellenállás nagyrészt eddig ismer- retlen, szívmenengető gócait, fényt vetve például az egyhá- zak, bizonyos csoportosulások és személyiségek aktivitá- sára, fontos kiáltványokra, a nyilvánosság helyét részben átvevő, megélenkülő népi irodalomcsinálásra – ahogy egy sérült szerv feladatkörét veszi át többé-kevésbé olykor egy másik –, Szalatnai eddig nagyjából elhallgatott kö-

zépponti jelentőségére, de a felvidéki magyar kommunis-
ták mozgolódására is.) Fölhívja még a figyelmet sok más
mellett Sas Andornak a felvidéki zsidóság háború alatti
sorsát tárgyaló munkájára, Jócsik Lajos korabeli eposzára
a kitelepítésről, Kövesdi László 1947-es verseskötetére,
hogy Fábry – az őt felületesen, csupán valami kommu-
nistaként ismerők számára meglepő módon – nagy tisztel-
elője volt Márainak és Esterházy Jánosnak. (Valószínűleg
az utóbbit nagyra értékelő sorok miatt maradt el *A vádlott
megszólal* korabeli magyarországi kiadása, mert a magyar
oldal már hajlott volna a megalkuvásra ez ügyben, Fábry
nem – feltételezi a szerző.) Kitér a 68 utáni időszak azon
sajátosságára, hogy miközben egyre több a korlát, mégis
egyre jobban kiteljesedik minőségében a felvidéki ma-
gyar irodalom, illetve hogy a szépirás kiteljesedése mellett
a kritika szinte teljesen elapad a 90-es évekre, és a rend-
szerváltás után Pozsonyból vidéki kisvárosokba került át
a helyi magyar irodalmi intézményrendszer.

A sokféle ágazó értelmezések egy pontján szeret a szer-
ző valamilyen emblemikus vonást, mintegy utólagos
állandó jelzőt rendelni főbb szereplőikhez. Így lesz Szalatnai
„közvetítő” (akiknek a munkáját általában nem értékeli
kellőképpen az utókor – idézi Dobossy Lászlótól), Fábry
„moralista” (talán ezért is korhoz kötöttebb, mint a szép-
irodalom?), Grendel pedig „debatter”, „nagy vitázó”.

A rendszerváltás körüli idők óta keletkezett irodalom
egy jelentős részét illetően némi zavar érzékelhető a szer-
zőnél. Ahogy szinte mindannyiunknál. Látja az új nemze-
dékek lázadásának és a régiek megállapodottá válásának
nagy hullámzását. Megmutatja ezt Szalatnai esetében, aki
ifjan kikelt a régi iskolát képviselő Jankovics nevű pozsonyi
író ellen, majd élete vége felé már méltányolta őt, viszont
épp ekkor Tóthék ifjú nemzedéke lett szálka a szemében.
Tóth saját magán is tapasztalja ezt a szemléletváltozást –
például ahogy Szalatnait illető fenntartásai elismerésre
váltak –, és ezért óvatosan fogalmazza meg kifogásait
az új nemzedékekkel szemben. Aggasztónak véli, hogy
„az identitás kérdése bizonyos összefüggésekben és vonat-
kozásokban másodlagossá válik, és egyre nagyobb teret
hódítanak maguknak az identitásnélküliség vagy különbö-

zó hibrididentitások ideológiai”. De csak óvatosan fogal-
mazza meg, hogy összefüggés lehet e – posztmodernnek,
dekonstrukciónak nevezhető? – beállítottság, valamint
a magyar kisebbség lélekszámának drámai csökkenése
között („természetesen sok egyéb mellett”). Az I. világhá-
ború után felállított hamis, de berögzült és ideológiailag
sikeresen lejárató ellentét újjászületését konstatálja:
„A hajdani »emigráns (minőség) – dilettáns« kétsarkú
irodalomszemlélet nyolc-kilenc évtized elteltével, mai
megjelenési formájában mintha *képviselési irodalom és
a minőségi irodalom, helyi jelleg és egyetemes érték* dichotó-
miájában élne tovább e csoport felfogásában (magyarán:
ami képviselési, az eleve tételes, s mint ilyen, nem lehet
minőségi, s nemritkán egyenlőségjel került a regionális
és a provinciális közé is)”.

Többször említ a könyvben modernséget és konser-
vativizmust, ám ezek nem nyernek világos kontúrokat.
Nyilvánvaló, valami egészséges arány kéne köztük, de
hogy ez miben áll, az nem derül ki – és addig aligha derül-
het ki, amíg nem tudjuk, mit értsünk a két fogalom alatt.
De hát az vesse az első követ rá, aki közülünk felelni tudna
erre. Termékeny tehát ez a bizonytalanság, ha a helyzet
nem is...

Napi tapasztalatunk, hogy minden alakul, legalábbis
alakulhat, és csak találgathatjuk, merre. Ennek a „lesz, ami
lesznek” (és persze nekünk, a jelennek) kínálja fel Tóth
László a magyar irodalomból ki nem iktatható, ám –
annyi mással együtt – perifériára sodródott „teljes értékű
töredékek”, a felvidéki írásbeliségnek a vonzó történetét.
Hogy nagyobb legyen az esély a történet folytatására –
fut az ember „tollára” a szólam, amiben nyilván sok az
igazság. De talán jobban kirajzolódik a lényeg, ha azt
mondjuk: a szerzőnek sikerült itt is – mint korábbi esszéi-
ben – megéreztetni felföldi irodalmunk drámáját és ritmu-
sát, önállóságát és közösségét a még teljesebb teljességgel.
Röviden, arcot adni neki. Aminek pedig önálló arca van,
azt nem lehet legyintéssel vagy képletekkel elintézni. Vi-
szont, például – igaz, ez csak a jobbik eshetőség – meg
lehet szeretni.